

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Zagreb, 14. lipnja 2016.

ANTONIMI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI NA PRIMJERU
PRIPOVIJEDAKA ANTUNA GUSTAVA MATOŠA

DIPLOMSKI RAD

12 ECTS BODOVA

Mentor:

dr. sc. Marko Samardžija

Studentica:

Lidija Mesarić

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. SUPROTNOST U FILOZOFIJI I LOGICI	1
3. ANTONIMIJA I ANTONIMI U LEKSIKU	3
4. KNJIŽEVNIK ANTUN GUSTAV MATOŠ	5
5. JEZIK MATOŠEVE PRIPOVJEDNE PROZE	7
6. KLASIFIKACIJE ANTONIMA	12
6.1. KVAZIANTONIMI	16
6.2. ENANTIOSEMIJA	17
7. ANALIZA PRIMJERA	18
7.1. Konverzivni antonimi	18
7.2. Vektorni antonimi	18
7.3. Kvalitativni antonimi	19
7.4. Koordinacijski antonimi	21
7.5. Komplementarni antonimi	21
8. KONTEKSTUALNI ANTONIMI	22
9. SPECIFIČNI SLUČAJEVI ANTONIMIJE KOD MATOŠA	23
10. ZAKLJUČAK	26
11. LITERATURA	27

1. UVOD

Svrha je ovog rada pokušati definirati antonime i antonimiju kao značenjski odnos, istražiti koji se to značenjski opoziti javljaju u pripovijetkama velikog hrvatskog pisca A. G. Matoša, te zaključiti koliko izbor takvih leksema utječe na sam piščev stil.

Antonim (anti protiv, onoma ime) definira se kao opozit, riječ suprotna značenja, dok se opozitni suodnos dviju leksičkih jedinica zove antonimijom. Zbirke pripovjedaka A. G. Matoša *Iverje*, *Novo iverje* i *Umorne priče* poslužit će kao korpus na temelju kojeg će se analizirati ta vrsta leksema te njihovo moguće razvrstavanje. Takvi leksemi suprotna značenja istodobno su bliski i udaljeni. Obično se razlikuju u samo jednoj dimenziji značenja koja predstavlja minimalnu razliku. Dijametralno su suprotni, binarni i simetrični. Krećući od najopćenitije podjele, izdvajaju se skupine općejezičnih, kontekstualnih te kvaziantonima (prividnih), s obzirom na strukturu razlikujemo raznokorijenske (primarne, prave, neprozirne) i istokorijenske (tvorbene), dok se prema naravi značenjske opreke oni dijele na konverzivne, vektorne, kvalitativne, komplementarne i koordinacijske. Među jezikoslovcima postoje neslaganja u definiranju antonimije kao značenjskog odnosa, pa će se dati prikaz više njezinih najvažnijih, danas prihvaćenih, definicija. U jezik svojih književnih ostvaraja Matoš često uključuje niz polemičkih postupaka, negiranja, kontrasta i antiteza. Jedno je od stilskih sredstava njegove pripovjedne rečenice i uporaba antonima, te je, uz općejezične, on stvorio i čitavu lepezu onih individualnih, karakterističnih samo za njega kao autora. Leksičko-semantičkom, ali i stilističkom analizom primjera iz sabranih djela pokazat će se jesu li, u kojoj mjeri, i na koji način leksemi u antonimnom odnosu doprinijeli uspješnosti Matoševih pripovjedaka.

2. SUPROTNOST U FILOZOFIJI I LOGICI

Pojam suprotnosti u velikoj je mjeri bio predmet rasprave već u antičkoj filozofiji i logici. Razmatrajući pitanje usporedivosti i neusporedivosti pojmova, filozofi zaključuju da i naizgled neusporedivi pojmovi imaju najopćenitije oznake koje ih svrstavaju u opseg kojega općenitijeg pojma (Šarić 2007: 10). Kako bi se lakše proučavala antonimija, tema ovog rada, svakako je potreban i pregled prikazivanja suprotnosti u logici. Ljiljana Šarić, autorica knjige

Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis, smatra da su, od pet vrsta logičkih odnosa u kojima se mogu nalaziti neka dva pojma (to su ekvipolencija, subordinacija, interferencija, kontrarna i kontradiktorna koordinacija), posljednja dva ključna za definiranje leksičke antonimije. Kontradiktorni pojmovi su oni koji negiraju jedni druge ili su jedni drugima suprotni, odnosno međusobno se isključuju (bijel – crn), dok se pak kontrarnima smatraju oni među kojima postoji najveća različitost koja ih čini vrsnim pojmovima i među kojima je logički moguć srednji pojam, npr. „mrzao“ – („prohladan“...) – „hladan“ (Šarić 2007: 20).

Kada se dvije riječi nalaze u antonimijskom odnosu, one su ontološki različite, ali su ujedno i srodne. To su leksički antonimi koji su tada krajnje točke lanca koji čini skupina srodnih riječi, a odlikuje ih najveći stupanj različitosti. Pojedine su riječi izvornim govornicima nekog jezika već „na prvi pogled“ prepoznatljive kao suprotne. Međutim, ima i takvih pojmova kod kojih nije lako pronaći njihove antonime, te se potencijalni antonimni parnjaci razlikuju od pojedinca do pojedinca. Što je neka riječ višeznačnija, to je njezinih potencijalnih antonima više. Valja spomenuti najlakši način traženja antonima nekom pojmu, a to je dodavanje prefiksa *ne-*, pa se u mnogim slučajevima tako može dobiti antonimni parnjak leksema, no često to zna biti i samo privid antonimnog odnosa.

Skлонost mišljenju u opozicijama psihološkog je karaktera. Stvari i njihova svojstva nisu suprotni sami po sebi, po denotativnomu, konkretno-predmetnome značenju, već su rezultat verbalnoga kreiranja, ocjena uključenih u jezični sustav (Šarić 2007: 43). C. Bally antonimijsko je postavljanje smatrao odlikom čovjekova uma: „predodžba se o suprotnu pojmu intuitivno javlja prilikom spominjanja kojega pojma“ (Šarić 2007: 27). Ankete pokazuju da govornici, kad im se spomene koja riječ uz napomenu da kažu prvu koja im prilikom njezina spominjanja padne na pamet, najčešće navedu neku njoj značenjski suprotnu (Usp. Novikov 1973: 39 u Šarić 2007: 35). Takvi su članovi antonimnog para u isto vrijeme i bliski i udaljeni, imaju gotovo jednaku distribuciju, jednaku čestoću normalne uporabe i uporabe u prenesenom značenju. Međutim, tradicionalno poimanje antonimije kao jednostavne suprotnosti značenja nije prikladno jer leksemi mogu biti oprečni na više različitih načina, a neki i nemaju prave opreke, kao što je primjerice leksem *tekućina* (Šarić 2007: 36).

3. ANTONIMIJA I ANTONIMI U LEKSIKU

Pretpostavka od koje se polazi prilikom pokušaja uspostavljanja značenjskih odnosa između dviju riječi jest da je za svaku riječ leksika moguće pronaći drugu koja je s njom u nekome značenjskom odnosu koji se daje opisati (Berruto 1994: 84). Takvi odnosi mogu biti odnosi sličnosti (ili bliskosti) te različitosti (ili suprotnosti); paradigmatički ili sintagmatički. U ovom ćemo radu pobliže promotriti odnose različitosti odnosno inkompatibilnosti značenja. To su, prema G. Berrutu (1994), antonimija, komplementarnost i inverzija.

Antonimiju Berruto izjednačava s kvalitativnom (stupnjevitom) oprekom. Prema njemu, antonimija je odnos suprotnosti između riječi što označavaju dvije krajnosti neke stupnjevite dimenzije: *visok* i *nizak*, *lijep* i *ružan*, *dug* i *kratak*, *star* i *mlad*, *bogat* i *siromašan* itd. (Berruto 1994: 90). (O drugim mogućim definicijama antonimije u sljedećem odlomku). Stupnjevitosť se očituje u tome što se lako može pronaći srednja formulacija u ljestvici te dimenzije (*visok* – *prilično visok* – *prilično nizak* – *nizak*). Ovaj je odnos vrlo raširen među pridjevima. X i y stoje u odnosu antonimije ako x znači ne-y, ali ne-x ne znači y. Kada je netko visok, znači da nije nizak, no ako nije visok, ne znači nužno da je nizak.

Komplementarnost je odnos u kojem riječi stoje kada je jedna negacija druge, u smislu da su one u određenoj kategoriji apsolutno suprotne. Neki je predmet ili jedno ili drugo, a između ne postoji srednji član. Dva su termina komplementarna ako x znači ne-x ili ako ne-x znači y. Ovakvi su primjeri *dječak* – *djevojčica*, *živo* – *neživo*. Ako je nešto živo, onda ono nije neživo, ako nije živo, onda je neživo.

Do inverzije dolazi kada dvije riječi koje iskazuju odnos između dvaju ili više predmeta predstavljaju tako reći isto, isti odnos gledan iz dva različita kuta (Berruto 1994: 92). Dva su pojma x i y inverzna ako je istina da ako je predmet A u odnosu x s predmetom B, onda je predmet B u odnosu y s predmetom A. Ako Ivan kupuje auto od Josipa, onda je istina da Josip prodaje auto Ivanu.

Pojam se *antonim* u različitoj literaturi različito tumači. Robert Lawrence Trask u svom lingvističkom rječniku *Temeljni lingvistički pojmovi* ne izdvaja kao posebnu natuknicu riječ antonim, ili pak antonimiju, već se pod natuknicom *značenjski odnosi* nabrajaju sinonimne i antonimne riječi, meronimija i hiponimija. Tamo on navodi da antonimne riječi

imaju oprečna značenja. Parovi antonima na krajevima nekog kontinuuma, kao što su *vruće* i *hladno* ili *veliki* i *maleni* nazivaju se stupnjeviti ili kontrarni antonimi (eng. gradable antonyms). Parovi međusobno isključivih antonima koji iscrpljuju mogućnosti jedan u drugome, kao što su *živ* i *mrtav*, komplementarni su antonimi (eng. binary antonyms). Nešto drukčiji su konverzivni parovi (eng. converse pairs), kao što su *supruga* i *muž*, ili *iznad* i *ispod*; *ako sam tvoj muž, tada si ti moja supruga; ako je stol ispod ure, onda je ura iznad stola* (Trask 2005: 396).

Dubravko Škiljan u svojoj knjizi *Pogled u lingvistiku*, kada proučava jezični sadržaj, antonimiju samo usput spominje, uz sinonimiju, homonimiju i polisemiju, te daje njezinu kratku definiciju: „Napokon, antonimijom su obuhvaćene riječi (i morfemi) čiji su sadržaji komplementarno suprotni (npr. *visok* i *nizak*; *topao* i *hladan*)“ (Škiljan 1985: 123).

Britanski lingvist Alan Cruse (1986) kao nadređenicu također rabi termin *opozicija*, a antonimiju shvaća kao najčešće proučavane opozicije. Pod opozicijama razumijeva komplementarnost, antonime i opozicije smjera. Napominje da je antonimija vrlo često upotrebljavana kao sinonim za opoziciju, no on je rabi po definiciji koju je osmislio Lyons (1963). Antonimima naziva samo kvalitativne antonime. Razlikuje tri vrste: polarne antonime (evaluacijski su neutralni i objektivno deskriptivni; izriču svojstvo koje se može mjeriti konvencionalnim jedinicama: *lagan* – *težak*, *spor* – *brz*, *jak* – *slab*; oba pojma mogu dolaziti uz modifikatore *jako*, *jedva*, *malo*, *rijetko*), zatim prepletene antonime (evaluacijski su suprotstavljeni, pa je jedan pohvalan, a drugi deprecijativan: *dobar* – *loš*, *lijep* – *ružan*, *uljudan* – *bezobrazan*, *čist* – *prljav*, *iskren* – *lažljiv*) i ekvipolentne antonime (upućuju na različite subjektivne senzacije, vrednovanja i osjećaje: *vruć* – *hladan*, *sretan* – *tužan*, *zgodan* – *gadan*) (Cruse 1986: 208).

U *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* Rikard Simeon navodi da je antonim (dolazi od riječi anti protiv, onoma ime): 1. opozit, riječ suprotna značenja, npr. *velik* – *malen*, *izići* – *ući*, *bolest* – *zdravlje*. On smatra da je za antonimiku nužno postojanje kvalitativne oznake koja se označuje riječju koja može imati svoju suprotnost, i zato najviše antonima ima u kvalitativnih pridjeva i priloga (npr. *dobar* – *zao*) te u glagola (npr. *početi* – *svršiti*). U imenica uzetih u izravnom značenju antonimika je rjeđa; postoji prije svega u imenica postalih od antonimnih pridjeva, npr. *svjetlo* – *tama*, *vrućina* – *hladnoća*. Antonimi su obično riječi različita korijena, ali neki lingvisti smatraju antonimima i riječi koje se tvore pomoću

niječne čestice *ne*; to su najprimitivniji antonimi (npr. *dobar – nedobar, istina – neistina*). Njima su srodni antonimi načinjeni pomoću prefiksa ili sufiksa, npr. *uman – bezuman*, no nemaju sve riječi s odričnim prefiksima svojega pozitivnog antonima, npr. *besposlica: – ∅*, *beščutan: – ∅*. Za antonimiju nije dosta da su riječi suprotne po značenju, one treba da budu i različita korijena. Riječ u jednom značenju može imati antonim, a u drugima ne može, primjerice brojni pridjev *prvi* (u nizu *nulti, prvi, drugi*) nema antonima, dok u značenju „početni“ dobiva antonim *posljednji*. Prema kontekstu višeznačna riječ može imati različite antonime, dok u složenim nazivima riječi u pravilu gube svoj antonim, npr. *slijepi miš*, i obrnuto, riječi u rječniku mogu ne biti antonimi, ali upotrijebljene u neizravnom značenju dobivaju antonim u kontekstu. Simeon napominje da nema svaka riječ svoj značenjski opozit, npr. *konj, sedam*, a pogotovo *Petar, Varaždin*. Odnos među antonimima je semasiološki: temelji se na oprečnosti pojmova. Za kraj zaključuje da su antonimi važno stilističko sredstvo za izražavanje kontrasta ili antiteze u pjesničkome ili govorničkom djelu (Simeon 1969: 81).

Antonimija je definirana kao „suprotnost značenja, antonimičnost; opozitni suodnos dviju leksičkih jedinica: antonimika (u užem značenju)“. Objašnjena je i antonimika, i to pod a) „kao dio leksikologije; nauka o antonimima“

b) „zaliha ili skup antonima“

2. „antonimija, antonimičnost“ (Simeon 1969: 82).

Ljiljana Šarić u svojoj knjizi u leksikonu pojmova antonim definira kao riječ zvukovno različitu od koje druge riječi, a obje izražavaju suprotnost dvaju međusobno povezanih pojmova, dok antonimiju ukratko objašnjava kao opreku značenja u širem smislu, u užem kao jednu od triju različitih vrsta značenjskih opreka, uz komplementarnost i konverziju (Šarić 2007: 192).

4. KNJIŽEVNIK ANTUN GUSTAV MATOŠ

Antun Gustav Matoš rođen je 13.6.1873. u srijemskom selu Tovarniku, no već dvije godine poslije došao je s roditeljima u Zagreb. Nakon završetka pučke škole i gimnazije, odlazi u Beč na Vojni veterinarski institut 1891., no kako gubi stipendiju, vraća se u Zagreb.

Dana 13. kolovoza 1892. javlja se prvi put u književnosti novelom *Moć savjesti*, objavljenom u *Vijencu*, broj 33. Kada biva uhićen kao vojni bjegunac i zatočen u petrovaradinskoj staroj tvrđavi, bježi i dolazi u Beograd. Tamo ostaje do 1898. i nastavlja svoju književnu aktivnost, te živi od kritike i sviranja. 1896. svom krsnom imenu Antun dodaje još ime Gustav, pa „uspomenu iz Zagreba“ *Zemljotres* u beogradskoj *Omladini* prvi put potpisuje A. G. Matoš. S krivotvorenom putovnicom preko Beča, Münchena i Geneve stiže u Pariz u kojemu ostaje pet godina. Unatoč obitavanju u sumnjivim pariškim četvrtima te mnogim nedaćama, Matoš mnogo čita, obilazi galerije i biblioteke te ostvaruje poznanstva s ljudima iz književničkih i umjetničkih krugova. Od kolovoza 1904. ponovo je u Beogradu, odakle potajno navraća u Hrvatsku. Nakon amnestije 1908. konačno se vraća u Zagreb. Tamo polaže ispite za učitelja pučkih i građanskih škola. Bolest grla od koje kronično obolijeva dovodi do njegove prerane smrti u proljeće 1914.

Pojava Antuna Gustava Matoša u hrvatskoj književnosti ne nosi svoje značenje samo po tome što se objavljivanje njegove prve novele poklapa upravo s početkom razdoblja hrvatske moderne, već prije svega zato što se ovaj autor, novinar i boem od samih početaka istaknuo svojom osebujnom umjetničkom ličnosti. Teško je reći je li se on rodio u pravo vrijeme, vrijeme koje ga istaknulo kao vrhunskog pisca, ili pak je vrijeme dobilo pravog autora koji je tom razdoblju dao neprocjenjivu umjetničku vrijednost. Postojanje bogate literature koja sa svojih preko osam stotina bibliografskih jedinica uvelike opsegom nadmašuje Matoševo djelo tek je jedan od pokazatelja koliko je ovaj autor važan za hrvatsku književnost (Pranjić 1986: 59). Izravan dodir s Parizom i poezijom tog društva, osobito Baudelaireovom, bit će zaslužan za oblikovanje matoševskog stila, u kojem se prije svega uočava golema važnost značenja jezika i stila kao najznačajnijih elemenata za umjetničko izražavanje. Između ostalih velikih djela, Matoš je objavio tri knjige beletrističke proze: *Iverje* (1899), *Novo iverje* (1900) i *Umorne priče* (1909), a upravo će one u ovom radu poslužiti kao korpus za promatranje prije objašnjene vrste značenjskih odnosa među leksemima, antonimije.

5. JEZIK MATOŠEVE PRIPOVJEDNE PROZE

Matoš u književnost ulazi kao pripovjedač, novelom *Moć savjesti*, objavljenoj u „Vijencu“ 1892. Njegov pripovjedački opus sadrži šezdesetak pripovjedaka, od kojih je polovica objavljena za života u knjigama *Iverje* (1899), *Novo iverje* (1900) i *Umorne priče* (1909). One sadrže pripovijesti koje su gotovo sve prije toga već tiskane u različitim publikacijama, no u knjige ih Matoš nije uvrštavao kronologijskim redom njihova objavljivanja, nego redosljedom za koji je sam odlučio da kompozicijski najbolje odgovara knjizi. Prve dvije knjige, *Iverje* i *Novo iverje*, sadrže svaka po šest pripovjedaka, dok ih u *Umornim pričama* ima osamnaest. Krunoslav Pranjić u svojoj knjizi *Jezik i književno djelo* nekoliko poglavlja posvećuje i A. G. Matošu. Pod naslovom *Matoševe leksičke varijante (stilističke)* Pranjić pokušava čitateljima približiti na koji je način pažljivim izborom leksema Matoš izgradio svoj prepoznatljivi stil u pripovjednoj prozi. Jezik izriče, stil ističe, poslužio se Pranjić vrlo kratkom, ali i preciznom krilaticom Michaela Riffaterrea (Riffaterre 1959: 155, u: Pranjić 1985: 82). Na samom početku on objašnjava pojam „varijanta“, kao jedan odabrani od različitih mogućih načina da se izrazi jedna te ista ideja (Pranjić 1985: 82). Zatim ističe da je svaki stilem zapravo svoja varijanta, svaki implicira svoju zamjenu koja može biti stilistički nulta ili pak stilistički još jača, te donosi takve stileme u Matoševom stvaralaštvu, dijeleći ih prema njihovim izvorištima te prema funkciji koju u tekstu poprimaju.

Kao prvi primjer izdvaja upotrebu riječi *razbojište*, umjesto riječi *bojište* u noveli *S bojišta*, objašnjavajući da prvi leksem ima mnogo veću konotativnu moć negoli njegova astilematska varijanta, no upravo zato koristi i nju, kako bi konotat dobio još više na važnosti. (Pranjić ovdje iščitava Matošev svjetonazor, antimilitaristički, rat kao razbojstvo). Već su sljedeći primjeri vrlo važni za ovaj rad, naime, govori se o suprotstavljanju leksema, točnije suprotstavljanje strane i domaće riječi za isti pojam i razlozi za to. Tako iz djela *Uskrsnuće bez Uskrsa* izdvaja sljedeću rečenicu:

Kako se usuđujete kao parodiju groba i vječnosti dizati ovdje piljarički svoj glas vi (...) koji ste kod nas odgojili sumnju u svako poštenje, podigavši na ruševinama tuđih časti sumnjivu kuću vlastite kukavštine i bezimene značajnosti? A kojim se pravom dičiš (...) zar zato, što ti je *patriotizam* masni dohodak u zemlji, gdje je *rodoljublje* vječno i grozno osiromašivanje?

(Uskrsnuće bez Uskrsa, D XI, 210, u: Pranjić 1985: 85)

Iako su *patriotizam* i *rodoljublje* sinonimi, kod Matoša oni postaju antonimi. Pranjić ovo objašnjava kao *patriotizam* koji ovdje dolazi u značenju utilitarizam, dok *rodoljublje* predstavlja etički idealizam. Navodi još nekoliko primjera, leksičke varijante *otadžbina – domovina – postojbina*.

A ja slušam, kako kroz večernji pozlaćeni skrlet tuguju sutonska zvona, sjećam se u toj mramornoj, cvijetnoj i slobodnoj bašti, da sam sin nesretne *otadžbine* (...)

(Flanerija, D IX, 70, u nav.dj.: 85)

A sjetni, nemirni oblaci i visoke magle lelujaju se kao snovi nad razvalinama i planinskim zelenim i eternim vrhuncima, a pošto zabruje sa župnih humaka podnevna zvona, genij zemlje zakuca vam u orajenim grudima, i kroz suzu zanosa slušate pastoralnu himnu *postojbine*.

(Kod kuće, SD III, 143 u nav.dj.: 86)

Dalje navodi funkciju ironizacije i pejoracije, i Matoševo vrlo često upotrebljavano sredstvo za postizanje ovakvih efekata, a to je upotreba slavenosrbizama. Primjer je rečenica iz pripovijetke *Camao* gdje idilični opis sam neutralizira i pobija upotrebom istaknutih stilema:

I on ne mogaše – poput onog pjesnika – gledati žene kako jedu. Bijahu mu ravnodušne, ali je ginuo za neobičnim odnošajima, kojima obiluje ljubav, i za neobičnim ženama, kojih nije mogao naći. Iz poletnog vastorga i poriva neobične energije padaše u rezigniranu ravnodušnost i cjepidlačku mlitavost.

(Camao, SD I, 237 u nav.dj.: 87)

Beogradski kolokvijalizam u sljedećoj rečenici također služi kao sredstvo ironiziranja: Otrovni jezici lipovačkog „*krema*“ usiktaše se i opet.

(Pereci, friški pereci..., SD I, 147 u nav.dj.: 87)

Slijede kontekstualno motivirane varijante, gdje se uočava kako primjerice arhaizam može imati više funkcija, u prethodnom primjeru sredstvo ironizacije, sada kao pojačivač temeljnog veličanstvenog ugođaja:

Sve naše kukavno pada i propada, tek slava frankopanska je u tim krajevima svjedok *prošaste* energije hrvatske.

(Refuli, D VIII, 152 u nav. dj.: 89)

Pod naslovom *Kontekstualno neusklađene varijante* susrećemo primjer uporabe leksema koji nisu u funkciji autentične karakterizacije (npr. u govoru lica) već u autorovoj naraciji arhaični provincijalizam (*gođer*), turcizam (*bajagi*) neusklađeno i kontekstom ničim motivirano kontrastiraju s modernim europeizmima (*delikatno*, *blaziran*) (Pranjić 1985: 90).

Natiče nervozno monokl (...) i kada *gođer* Petrović nudi havanama, uzdiže Ture obrve, odmahuje desnicom, smiješeći se *bajagi* dostojanstveno i namještajući *delikatno* palac (...) Dečko se pravi nervozan i *blaziran*.

(Nezahvalnost?, SD I, 132 u nav. dj.: 90)

Kolokvijalne i žargonske varijante koristi kako bi pokazao da i kolokvijalni jezik ima svoja izražajna pojačanja. Primjer takva kolokvijalna jezika sljedeća je rečenica.

Dirinčio je kao kaki švapski privatni docent, pa ipak bijaše lijen; radio je bez cilja.

(Miš, SD I, 178 u nav. dj.: 91)

Zatim se pojavljuju i varijante takozvana „prevarena očekivanja“, gdje primjerice u rečenici „I osovi gvozden vlas nad srce.“ (Iglasto čeljade, SD I, 266-7 u nav. dj.: 92), primjećujemo da je korištena imenica *vlas* u muškom rodu, što znači da ona ovdje funkcionira kao matoševska metamorfoza riječi u prenesenu značenju. Ili pak, primjer iz pripovijetke *Ubio*: (...): „one lijene, lopovske, vlažne i odvratne ručice pa njegovo bradato, sijedo i kaljavo lice.. (...)“ gdje negativna atribucija prilično neočekivano dolazi uz deminutiv. (*Ubio*, SD I, 359 u Pranjić 1985: 92)

Varijante „sinonimskih“ (i gradijacijskih) nizova postupak je karakterističan za zbirku *Umorne priče*, rjeđi u *Iverju* i *Novom iverju*, a radi se o učestaloj upotrebi sinonima.

Ne *umri*, ne *gasi* mi se, Danice, draga dušo! (Jesenska idila, SD I, 204 u Pranjić 1985: 94)

Jadniče, bijedniče, golotinjo, lutaoče! gdje si, *huncute* moj mali! (Vrabac, SD I; 236)

Blago i vama, *nujni* i *sivi*, *tragični* i *purpurni* oblaci, nebeski putnici! (Ferije, D XI, 201 u Pranjić 1985: 94)

Valja naglasiti da je ovaj posljednji primjer, prema Pranjiću, tipološki – zastupa čitavu kategoriju stilskog postupka uvelike karakterističnog za Matoša: osobita naklonost za gomilanim i biranim pridjevima, jedni karakteriziraju, drugi simboliziraju, ali svi Matoševa djela obogaćuju.

Ivo Frangeš u svom radu „Stil Matoševe novelistike“ na jednom mjestu ističe kako je Matoš „prvi osjetio i primijenio privlačnu simbolističku pouku sinestezijske“ (Frangeš 1963: 257). Dalje navodi da prepletanje čula i njihovih dojmova omogućuje sasvim drugačiji stav prema jeziku i njegovu puniju, bogatiju upotrebu (Frangeš 1963: 257). U Matoševim djelima nerijetko se nailazi na hijastičke sinestezijske strukture. Primjer toga sljedeća je rečenica iz zbirke *Iverje*:

„Dohvativši je jedva, stane me vući za kosu, a meni to čisto milo i pjevam joj:

Crna grlica beli kos,

Bela grlica crni kos

Crna grlica...“

(Nekad bilo..., SD I: 88)

Frangeš smatra da se takve hijastičke konstrukcije kod Matoša uporno javljaju uvijek u patetičnim situacijama, kad je autoru stalo više do raspoloženja, negoli do sadržaja. (Frangeš 1963: 258)

Još jedan od čestih, vrlo efektnih Matoševih postupaka je i retardiranje odnosno zaustavljanje radnje bogatim dopunskim opisima (Frangeš 1963: 272). Obično se radi o portretima njegovih junaka, a ni u tome, ostvarujući rimizirane opise uz brojne paralelizme, ponavljanja i usporedbi, Matoš ne odustaje od spajanja suprotnih, naizgled nespojivih riječi.

Zaboravih jauknuti, izdahnuti, zatvoriti oči, jer se na mom večernjem, purpurnom, sevdahlijskom balkonu pomoli žena... žena gola, gorda, blagorodna kao boginja, *bolesna od snage, zdravlja* i ljepote kao zrio grozd. Za njom se vuče koprenast, lak plašt, ogrtač, što li... poput oblačka.

(Balkon, SD I: 198)

Da se Matošev stil ne naziva bez razloga polemičkim, prikazao je i Krešimir Bagić u članku „Polemički stil A. G. Matoša“ (Bagić, pregled: 10.6.2016.). Mnoge je Matoševe spisateljske postupke moguće tretirati svojevrsnim figurama negacije, bilo da im je funkcija preosmišljavanje koje smjera nijekanju bilo da rade na izravnom osporavanju protuteksta i/ili protivnika, a kod Matoša one nisu prisutne samo u pripovjednoj prozi, već njima obiluju upravo njegove kritike i polemike. Različite stilizirane vrste suprotstavljanja, aforizmi, ironiziranje protivnika i kontrasti neka su od obilježja njegova polemičkog stila.

Jedan se klasičan postupak u Matoševoj kritici i polemici naziva portretiranjem u opoziciji. Bagić tvrdi da u kritici pisac pomoću njega podcrtava granicu između djela o kojem govori i svojega čitanja tog djela, a u polemici čitatelja upućuje na nepremostiv jaz koji vlada među sučeljenim stranama. Primjerice, u sukobu s Tinom Ujevićem Matoš se predstavio kao Učitelj i originalan autor nasuprot Discipulusu koji je plagijator i lažac.

Umjesto *učenika* dobih *majmuna*. Umjesto đaka što ide svojim putem dobih sjenu koja me parodira. Umjesto pjesnika dovedoh na Parnas papigu koja je kriještala kao jeka moje vlastite riječi, kao travestija moje duše. [...] I rekнем Discipulusu: Čujete, dragi moj, vi ste me krivo shvatili. Ja vas upućivah na vaše, ne na svoje putove. Svi drumovi vode u Rim, a ja ne marim da mi neko na tom putovanju sjedi kao usjedjelički pinčl u krilu. Vi me, dragi moj, jednostavno karikirate. Nehotice pravite iz mene bedaka. Ja nisam ‘Osman’, pa da me popunjavate.

(Discipulus, SD XII: 255)

Tako vidimo da Matoš i ovdje koristi lekseme koje bismo mogli nazvati kontekstualnim antonimima (*učenik – majmun*). Služi se i polemičkom maksimom, prigodnim aforizmom kojim se aludira na protivnikovo ponašanje i mišljenje, a koji se temelji na paradoksu, kontrastu i antitezi. Njome se, ovisno o konkretnoj diskurzivnoj strategiji, najavljuje ili okončava sukob. Npr.:

Ako nemamo književnosti, mi barem imamo književnika!

(Kritika gosp. Jovana Hranilovića, SD XII: 53)

U Hrvatskoj je naime kao u nebu. Posljednji su na prvim mjestima.

(Matičin natječaj, SD XIV: 179)

Ludični Matoš obračun često izvodi i jezičnim igrama, koje se tada pretvaraju u prigodne figure negacije. Polemičkom pak poentom, čitatelju namjenjenom zaključnom rečenicom nakon kakva spora, humorom i ironijom preoznačava cijeli tekst. (Bagić

A Pokretu više ne odgovaram ako ostanu njegovi napadaji anonimni i – naivni.

(I opet *Pokretu*, SD XII: 34)

Mnogo babica, k--o dijete! (Legenda o lajavom srndaću, SD XIV: 218)

6. KLASIFIKACIJE ANTONIMA

Podjela antonima nije jednostavna jer postoji nekoliko kriterija prema kojima se oni razvrstavaju, a sukladno tomu, dolazi i do neslaganja među jezikoslovcima o toj temi. Ne čudi da je lakše odrediti antonimijski odnos ako leksemi označuju prostorne, vremenske i količinske odnose, a teže kada oni označuju apstraktne pojmove ili pak ako se radi o višeznačnicama.

Podjela na raznokorijenske i istokorijenske antonime najopćenitija je podjela, prihvaćaju je jezikoslovci u ruskom jeziku (N. M. Šanskij, L. A. Novikov. Ju. D. Apresjan), kao i u hrvatskome A. Menac. U francuskom jeziku O. Duháček dijeli antonime na prave i prividne, pravi mogu biti leksički i gramatički, leksički puni i približni. Također se provodi i podjela po značenju i tipovima same suprotnosti. Tipove suprotnosti analizira J. Lyons pa razlikuje komplementarnost, antonimiju i konverzivnost. Ju. D. Apresjan u ruskom jeziku u semantičkoj analizi antonima donosi i podjelu na tri različita tipa, u prvi ulaze antonimi poput glagola *početi – završiti*, u drugom su tipu kauzativni glagoli poput *slijepiti – razlijepiti* (uzrokovati A – likvidirati rezultat A), a treći su tip parovi poput *živ – mrtav*, gdje ono što je suprotno zapravo proturječi onom prvom (Šarić 2007: 81-82).

Semantičari J. R. Hurford i B. Easley napravili su podjelu ove vrste leksema u tri skupine, te tako postoje binarni, obratni i stupnjeviti antonimi. Binarni su antonimi predikati koji dolaze u parovima, a iscrpljuju sav relevantan prostor između sebe (Šarić 2007: 37).

Primjer ove skupine su leksemi *istinit* i *neistinit*, *isti* i *različit*. Obratne antonime uočavamo ako predikat opisuje odnos između dvije stvari ili osoba, a koji drugi predikat opisuje isti odnos kad su te dvije stvari ili osobe u obrnutu redoslijedu. *Ispod* i *iznad* i *pradjed* i *praunuk* primjeri su obratnih antonima, jer ako je x iznad y, onda je y ispod x, ako je x pradjed praunuku, onda je y praunuk x-u. Članovi para binarnih i obratnih antonima dolaze u parovima i između sebe pokrivaju područje na koje se mogu primijeniti, pa se ta područja mogu nazvati minimalnim semantičkim sustavima. Ono što im je zajedničko jest da su to sustavi višestruke inkompatibilnosti odnosno isključivosti. To su, primjerice, sustav imena cvijeća, sustav boja, sustav namještaja itd. (Šarić 2007: 38). Ako su dva leksema krajnja točka na kontinuiranoj skali vrijednosti, skali koja varira s obzirom na kontekst uporabe, tada su oni u odnosu stupnjevitih antonima. Kao primjer navode se leksemi *vruće* i *hladno*, jer između postoji još mnogo mogućih pojmova, poput *toplo*, *prohladno* i sl. Jednak je slučaj i sa glagolima *mrziti* – *voljeti*, između njih postoji još cijeli niz stanja (*biti ravnodušan*, *svidati se*..). Takva je podjela prihvaćena i u Novikova 1973, samo što on posebno izdvaja skupinu glagolskih antonima s obilježjem suprotne usmjerenosti (Šarić 2007: 82).

D. Cruse razlikuje nekoliko vrsta komplementarnih opreka prema njihovu značenju: obrnute komplementarne opreke, recipročne, ispunjujuće i protudjelujuće. Antonimima naziva kvalitativne pridjevne opreke dijeleći ih na tri skupine prema kriteriju prave i neprave komparativnosti (Usp. Cruse 1986).

E. A. Nida u leksičkoj suprotnosti pronalazi komplementarne značenjske skupove koji su trovrсни: u prvoj su skupini opreke ili antonimi koji izražavaju kvalitetu (*dobar* – *loš*), kvantitetu (*mnogo* – *malo*), stanja (*živ* – *mrtav*), vrijeme (*sada* – *tada*) prostor (*tu* – *tamo*) i radnju (*doći* – *otići*, *ući* – *izaći*). Naglašava da u svakom slučaju antonimi dijele mnogo važnih značajki, no uvijek se barem u jednoj razlikuju. U općem smislu, to nije jednostavna negacija, iako bi se s morfološkog stajališta moglo tako činiti. Također, mnogi leksemi imaju više suprotnih leksema. Leksemu *dobar* antonim je leksem *loš*, kada on stoji uz imenicu *čovjek*, ali jednako tako leksemu *dobar* kao antonim može biti pridružen leksem *bijedan*, ukoliko stoji uz imenicu *posao*. I opet, *bijedan* uz antonim *dobar* (*posao*), ima i svoj antonim u leksemu *bogat* (*bijedan čovjek*, *bogat čovjek*). Druga vrsta opreka su opreke suprotne usmjerenosti, Nida navodi primjer glagola *svezati* – *odvezati*. Posljednje su recipročne opreke (konverzivi), primjeri su glagoli *kupiti* – *prodati*, *unajmiti* – *iznajmiti* (Nida 1975: 107).

Temeljna je podjela antonima u hrvatskom jeziku na već spomenute istokorijenske odnosno gramatičke, te raznokorijenske odnosno leksičke antonime. Samo ime im govori kakve su strukture, ovisno o tome imaju li jednak ili drugačiji korijen. Kod ovakve tvorbe, Šarić ističe da prefiks *ne-* ne znači samo nijekanje. *Neukusan* nije negacija značenja pridjeva *ukusan*, za to služi pridjev *bezukusan* kao srednji član, a *nedužan* i *dužan* također nisu antonimi (Šarić 2007: 91). Neke negirane riječi uopće nemaju svoj pozitivni parnjak, npr. *nećkati*, *nestati*. Uz njih, kao posebnu kategoriju izdvajamo enantiosemijske antonime, kada jedan leksem u sebi sadrži dva potpuno različita sadržaja. Strukturna klasifikacija antonima u hrvatskom jeziku pokazuje se tijesno povezanom s podjelom riječi na vrste. Tako se promatra antonimija imenica, pridjeva, priloga, glagola i prijedloga. Istokorijenski glagolski antonimi čine najbrojniji i najrazvijeniji sustav jer raspolažu najvećim brojem prefikasa koji sudjeluju u njihovoj tvorbi i koji se drugima mogu suprotstaviti. Sheme karakteristične za antonimiju glagola su sljedeće (Šarić 2007: 85 – 87):

ø : *de-* (*mobilizirati* – *demobilizirati*)

ø : *raz-* (*formirati* – *rasformirati*);

do- : *od-* (*doseliti se* – *odseliti se*)

nedo- : *pre-* (*nedorasti* – *prerasti*)

od- : *na-* (*odumiti* – *naumiti*)

raz- : *ob-* (*razoružati* – *oboružati*)

raz- : *o-* (*raskužiti* – *okužiti*)

raz- : *za-* (*rasplesti* – *zablesti*)

raz- *s/z-* (*raskrojiti* – *skrojiti*)

s- : *o-* (*svući* – *obući*);

s- : *na-* (*svući* – *navući*)

u- : *od-* (*uletjeti* – *odletjeti*)

u- : *iz-* (*ulaziti* – *izlaziti*, *upasti* – *ispasti*)

za- : *od-* (*zaključati* – *otključati*)

za- : *iz-* (*zakopati* – *iskopati*);

za- : *raz-* (*zavezati* – *razvezati*)

Istokorijenska imenička antonimija uglavnom je odraz antonimije drugih vrsta riječi, tj. glagola i pridjeva. Imenice izvedene od glagola u antonimnome odnosu tvore se na sljedeći način:

ø : *de-* (*mobilizacija – demobilizacija*)
od- : *za-* (*odvezivanje – zavezivanje*)
raz- : *s-* (*razjedinjenje – sjedinjenje*)
u- : *iz-* (*uvoz – izvoz, useljenje – iseljenje*)
za- : *raz-* (*zatvaranje – rastvaranje*).

Imenice izvedene od pridjeva u antonimnome odnosu najčešće počinju prefiksima *ne-* i *bez-*, a završavaju sufiksom *-ost*:

ø- : *bez-* (*smislenost – besmislenost*)
ø- : *ne-* (*izvjesnost – neizvjesnost*) (Šarić 2007: 94).

Ostale moguće sheme antonimnih odnosa u imenicâ su:

ø : *anti-* (*ciklona – anticiklona*)
ø : *bez-* (*smrtnost – besmrtnost*)
ø : *kontra-* (*napad – kontranapad*)
ø : *ne-* (*pravda – nepravda*)
ø : *protu-* (*udar – protuudar*)

Kod istokorijenskih pridjevskih antonima, najčešće se radi o odnosu neprefigurane riječi s prefiguriranom, pri čemu dodani prefiks pridaje riječi značenje suprotno od značenja osnovne, neprefigurane riječi (Šarić 2007: 88). Prefiksi koji sudjeluju u antonimizaciji pridjeva su:

ab- (*normalan – abnormalan*)
anti- (*komunistički – antikomunistički*)
bez- (*bolan – bezbolan*)
de-/dez- (*mobiliziran – demobiliziran, orijentiran – dezorijentiran*)
dis- (*kvalificiran – diskvalificiran*)
ne- (*sretan – nesretan*)
protu- (*požarni – protupožarni*).

Sheme koje su karakteristične za antonimiju pridjeva:

ø : *a-* (*moralan – amoralan*)
ø : *ab-* (*normalan – abnormalan*)
ø : *dis-* (*harmoničan – disharmoničan*)
ø : *i-* (*racionalan – iracionalan*)
do- : *po-* (*doratni – poratni*)
do- : *poslije-* (*doratni – poslijeratni*)

hiper- : *a-* (*hipermoralan* – *amoralan*)
iznad- : *ispod-* (*ispodprosječan* – *iznadprosječan*)
niz- : *uz-* (*nizvodan* – *uzvodan*)
po- : *pred-* (*poratni* – *predratni*)
poslije- : *pred-* (*poslijeratni* – *predratni*)
post- : *pred-* (*postinfarktni* – *predinfarktni*)
pre- : *ne-* (*prelijep* – *nelijep*)
prije- : *poslije-* (*prijeratni* – *poslijeratni*)
unutar- : *izvan-* (*unutarstranački* – *izvanstranački*).

S druge strane, prema značenju, Šarić izdvaja pet skupina antonima: kvalitativni, koordinacijski, komplementarni, vektorni i konverzivni. Prvi tip odlikuje se kontrarnošću i stupnjevitosti, drugi oznakama vremenskih, prostornih i apstraktnih količinskih koordinata, treći oznakom nestupnjevitosti, oznakom razgraničavanja, odvajanja domena i oznakom isključivosti, četvrti oznakom usmjerenosti, a peti mogućnošću kontekstualne preobrazbe u značenjski obratne jedinice. Važno je pri tom napomenuti da ova podjela nije striktna, naime leksemi mogu biti na granici dviju skupina ili pak u objema, ovisno promatraju li se u kontekstu, ili kao izolirane riječi (Šarić 2007: 188-189).

Valja spomenuti još i podjelu s obzirom na jezičnu razinu koja obuhvaća leksičke, sintaktičke, tekstne i frazemske koju također spominje Ljiljana Šarić.

6.1. KVAZIANTONIMI

Ju. D. Apresjan izdvaja jednu dvojbenu skupinu, skupinu kvaziantonima odnosno tobožnjih, prividnih antonima. „To su riječi koje pripadaju istoj vrsti, veći im je dio značenja općenit, uključuju odnos \emptyset – ne ili „više“ – „manje“ na istim mjestima u riječi, isti im je odnos glavnih i zavisnih elemenata, a razlikuju se bar još jednom komponentom više od pravih antonima.“ (Šarić 2007: 80). Primjeri bi bili *razbjesniti* – *smiriti* (*koga*), *naliti* – *isprazniti* (*čašu*). U velikoj se skupini kvaziantonima mogu otkriti oni koji se razlikuju visinom stupnja pojave čega: *čelično* – *slabo* (*zdravlje*), *lediti se* – *grijati se*. U tu bi skupinu ulazili i pridjevi s prefiksom *ne-* koji su nepravi kontrast, *visok* – *nevisok*.. Do pojave kvaziantonima dolazi i kod

suprotstavljanja „prisutnosti veće količine ili intenziteta – „odsutnosti“ (*gromak – bezglasan*), „nedefinirane količine“ – „definirane količine“ (*poligamija – monogamija*), „srednje skale“ – „punoće“ (*normalan – zategnut odnos*) itd. Autorica upozorava da se među kvaziantonimima koje izdvaja Apresjan može prepoznati podosta kontekstualnih antonima, iako oni mogu izlaziti iz tih okvira i svoje značenje ostvarivati samo u jednoj svezi riječi i samo u jednom kontekstu (Šarić 2007: 81).

6.2. ENANTIOSEMIJA

Enantiosemiiju uzrokuje sposobnost leksema da unutar sebe ima suprotna, antonimna značenja. Postoji nekoliko takvih skupina riječi koje stvaraju suprotnosti unutar sebe. Prvi je slučaj kada se suprotnost značenja izražava korijenskim morfemom. Primjer je za to glagol „stati“, koji može biti u značenju „početi“ (*Stao je glasno vikati*), i „prestati“ (*Stao je s ružnim riječima*). Sljedeću skupinu čine suprotna značenja riječi kao rezultat njezine porabe. Kao primjer Šarić navodi riječ *dužnik*, koja je u starijim jezičnim frazama značila „onaj koji što daje na dug“, ali i „onaj koji se zadužuje“. Sličan primjer je i glagol *žeći*, koji se pojavljuje u kolokacijama uz imenice *sunce* i *mraz* (*Sunce žeže zemlju; Mraz je ožegao tek izraslu travu*) (Šarić 2007: 120). Nadalje, suprotnost se javlja kao rezultat različitih konotacija u vezi s predmetom. Glagol proslaviti se uz značenje „steći slavu“, ima i još jedno, „doći na loš glas“. Govorna enantiosemiija stvara se u kontekstu pomoću ironične ili slične intonacije kad riječi poprimaju značenje suprotno njihovu najopćenitijem, primjerice *Pravi si biser* (o smušenu ili nelijepu čovjeku). Posljednji je slučaj kada prefiksi stvaraju enantiosemijska značenja, primjerice prefiks *pro-* : 1. „punoća realizacije radnje“ i 2. „nedovoljna realizacija radnje“ (*progledao je iznenada – progledao mu je kroz prste*). Enantiosemiija je tip unutarriječne antonimije, a stvaranjem više značenja riječi postaju homonimne. Zbog toga se enantiosemijska značenja imenuju i homoantonimima (Šarić 2007: 121).

7. ANALIZA PRIMJERA

Primjeri antonima iz prije navedenih zbirki pripovijedaka razvrstani su po najopćenitijoj podjeli, ovisno o tom jesu li općejezični ili pak kontekstualni, dok općejezične raspoređujemo prema naravi značenjske opreke na sljedeće skupine:

- 7.1. Konverzivni antonimi

Kada se spominje pojam konverzija, misli se na obratnost iskaza, odnosno to je operacija pri kojoj antecedent mijenja mjesto s konzekventom (Šarić 2007: 100). Glagolskim se konverzivnim antonimima s obilježjem usmjerenosti izražava ista radnja sa suprotnih gledišta. Primjer koji navodi Šarić glagoli su *kupiti – prodati*. Za upotrebu takve vrste antonima treba biti ispunjen sljedeći uvjet, a to je da se oni uvijek odnose na dva subjekta koji sudjeluju u kakvoj situaciji, nikada ne samo jedan. (Ako je X kupio neku stvar, Y je tu stvar prodao.) Kod Matoša nailazimo na sljedeći primjer konverzivnih antonima:

Čitajući u kafani – iza tolikog vremena! – časopise i novine, šaraše nesvjesno, ali vjerno njen grabilački, gladni profil, bestijalni, majmunski pokret uglastih, prozebljih lakata i pasivni, neodoljivi, ropski i tiranski onaj pogled – pogled *mučiteljice i žrtve*.

(Ubio!, SD I: 245)

- 7.2. Vektorni antonimi

Vektorni su antonimi oni koji označavaju dvije suprotno usmjerene radnje. Tematski su mnogo raznovrsniji od konverzivnih i ima ih veoma mnogo. Uglavnom su to glagoli, te se još i oni mogu podijeliti na podskupine koje označavaju:

a) prirodne pojave: *izlaziti – zalaziti, vedriti se – oblačiti*

b) podizanje, spuštanje, promjena položaja, mjesta predmeta u prostoru: *dolaziti – odlaziti*

c) konkretna djelovanja različite vrste koja se očituju kao uveličavanje umanjivanje, spajanje odvajanje, spuštanje podizanje itd. Kod Matoša nalazimo vrlo klasične primjere, kao što su glagoli *živjeti – umrijeti, paliti – gasiti* (o vatri), te *sastati– rastati*.

Dakle ti si to zbog koje se *rodih* i zbog koje ću *umrijeti*. (Camao, SD I: 123)

Blijednula je i rumenjela, kao da joj ko naizmjenice kraj lica *pali* i *gasi* vatru. (Čestitka, SD I: 25)

Muzika nas je *sastala*, ona neka nas *i rastavi*. (Moć savjesti, SD I: 15)

d) promjena čovjekova fizičkog stanja: *debljati se – mršavjeti*

Blijednula je i rumenjela, kao da joj ko naizmjenice kraj lica *pali* i *gasi* vatru. (Čestitka, SD I: 25)

e) osjećaji, volja, intelektualni procesi

Ne *ljubim* je. *Sažaljevam* je. (Miš, SD I: 59)

Prođe i ljeto, a Kamenski se još ne *smiri*. Nedavno primi pismo koje ga još više *uzruja*. (Camao, SD I: 119)

Grof što *naumi*, ne *odumi*. (U čudnim gostima, SD I: 115)

f) odnos čovjeka i društva: *vjenčavati se – razvoditi se*

Ovi se odnosi mogu izraziti i glagolskim imenicama, u slučajevima u kojima je tvorba takvih imenica moguća (*pitanje – odgovor, saveznik – protivnik*).

I danas ima, bez sumnje, u Parizu velikih ljudi, ali njihov *dolazak* i *odlazak* ne prate novinarske zurle i talambasi. (On, SD I: 187)

7.3. Kvalitativni antonimi

U ovih je antonima najbitnija opreka svojstvo stupnjevitosti: „antonimne opreke izražavaju različit stupanj kakva svojstva. Krajnji su članovi slijeda oni koji izražavaju minimalni i maksimalni stupanj danoga svojstva.“ (Šarić 2007: 107). U prvom redu to su

pridjevi kojima se izriče kakvo je što. Zbog mogućnosti stupnjevitosti ovaj se tip antonimije razlikuje od svih ostalih tipova.

A kontesa Nelly pričaše kod tenisa, onako bezazleno, da je snivala o sekretaru i da izgledaše sada kao *grozan* Graničar, tada opet kao *fantastičan* Čikoš ili Crnogorac. (Nezahvalnost?, SD I: 13)

Nježan si kao ljiljan, a *lijep* i *grozan* kao Lucifer. (Miš, SD I: 57)

Bijah načistu da je brbljava, malo *pakosna*, *ali dobroćudna* luda, i sve me stalo zabavljati, veseliti. (U čudnim gostima, SD I: 112)

On zaurla od *boli*, ja od *radosti*. (U čudnim gostima, SD I: 114)

Iz poletnog *vastorga* i poriva neobične energije padaše u rezigniranu *ravnodušnost* i cjepidlačku mlitavost. (Camao, SD I: 119)

Velika, najveća *sreća* ne da se opisati kao velika *nesreća*. (Lijepa Jelena, SD I: 178)

Madlena pokri usta prstima, i kroz ćeliju zaječi *plač* kao *smijeh*. (On, SD I: 188)

Vrlo sličan primjer, *smijeh – ø – suze*, navodi Šarić (Šarić 2007: 109), napominjući kako je ovo slučaj gdje se vidi kako srednji član ne mora uvijek imati posebna jezična izraza, no on ipak postoji na genotipskoj ravni, a može se samo opisno izraziti.

Biti *pošten*, K. moj, ja to, moj K., razumijem. Ali biti, moj K., *prepošten*, odviše pošten, to je, K. moj... (Poštenje, SD I: 192)

Sit ne mogu spavati od sitosti, *gladan* od gladi. (Put u Ništa, SD I: 250)

Sjeno, čedo *tmine* i *svjetla*... (Sjena, SD I: 265)

Boli me *svjetlo*, boli me *pomrčina*. (Sjena, SD I: 265) Ovdje se pojam „pomrčina“ shvaća kao sinonim za „mrak“; pomrčina je „mrak (na otvorenom prostoru), stanje bez svjetla i vidjela Mjeseca“. (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 989)

7.4. Koordinacijski antonimi

Označuju položaj u prostoru i vremenu, koordinate prostora, vremena i apstraktne količine u odnosu na neku točku gledanja. Riječi koje označuju koordinacijske pojmove čine ograničene sustave s predvidljivim brojem riječi: *lijevo – desno, ispred – iza*. Za koordinacijske je riječi karakteristična zatvorenost u cikluse, primjerice *jutro – dan – večer – noć* (Šarić 2007: 111-112). Primjeri iz Matoševih pripovijesti:

Nekad bilo – sad se spominjalo (Nekad bilo – sad se spominjalo, SD I: 75)

Vi kao da ustaste na lijevu nogu. Ni na *lijevu* ni na *desnu*. (Nekad bilo..., SD I: 89)

Umirući viknu taj jadni, njemušti stvor *prve* i *posljednje* svoje riječi: Papa, papa! (On, SD I: 187)

Sve ili *ništa*, to je naša deviza, gospodo! (On, SD I: 187)

Nikada mi ne bijaše *bliže* – nikada *dalje*. (Balkon, SD I: 201)

Sjenasto *jutro* i purpurna *večeri*! (Sjena, SD I: 265)

Sjeno, dijete *noći* i *dana*! (Sjena, SD I: 265)

7.5. Komplementarni antonimi

„Bit je komplementarnosti u činjenici da se dva logički suprotstavljena značenja koja imaju određeno polje svoga sadržajnoga prostiranja dopunjuju do točke potpuna obuhvaćanja kakva svojstva ili odnosa. Među njima nema nikakva srednjega člana pa je negacija jednoga ravna potvrđivanju drugoga.“ (Šarić 2007: 113). U taj tip antonima ubrajaju se skupine pridjeva, imenica i priloga. Oni nemaju komparativa ni superlativa niti pak mogu biti dijelom komparativnih konstrukcija. Takve opreke vrlo često prave riječi koje označuju biološki spol.

...Pha, ono tako i jeste, ali da je *oroz* a ne *kokica*, kao tu lulu srebrom bih je okovao. (O Tebi i o Meni, kao predgovor, SD I: 157)

Je li taj čvarak *unuk* ili *unučica*? (O tebi i o meni, kao predgovor, SD I: 157)

Zorli *momče*. Čistunac je i sitan kao *djevojka*. (Miš, SD I: 55)

Muškarac mi je toliko indiferentan da nikada nemah prijatelja. Mene samo *žena* u životu zanimaše. (Lijepa Jelena, SD I: 174)

Uz njih, pojavljuju se kod Matoša i tipični primjeri komplementarnih antonimnih parova: *istina – laž, život – smrt, grad – selo, bolest – zdravlje*:

Ali ta neizvjesnost, ta *laž*: to boli, boli, Fanny, boli sto puta više od grozne *istine*. (Camao, SD I: 130)

Zamisli, mjesto ovih crtica fraze o *životu* i *smrti*. (Camao, SD I: 134)

Dosmrđjela mi *varoš*, hoću da umrem na *selu*. (Iglasto čeljade, SD: 145)

Je li to *bolest* ili sasvim nesavremeno *zdravlje*? (Lijepa Jelena, SD I: 174)

8. KONTEKSTUALNI ANTONIMI

Prije spomenuti tipovi antonima općeprihvaćeni su i prepoznati od većine govornika, podloga za njihovo izdvajanje bili su rječnici hrvatskoga jezika, te su takvi antonimi standardnojezični (Šarić 2007: 122). Također je istaknuto da su antonimi riječi koje pripadaju istoj vrsti. Međutim, u kontekstu se suprotstavljaju ne samo riječi iste vrste, nego i globalne kategorije, značenja iskazana različitim vrstama riječi, mnoge neobične i neočekivane suprotnosti, te se tako tvore kontekstualni odnosno individualni antonimi. Oni osobito dolaze do izražaja kod svakog pojedinog pisca, jer postaju dio njegovog stvaralaštva, te nerijetko citiranjem uđu i u svakodnevnu uporabu.

S druge strane, Branka Tafra, prilikom prikaza knjige Ljiljane Šarić, naglašava upravo ovaj terminološki problem. Naime, ona upozorava da se ne samo ovdje nego i u hrvatskim školskim leksikološkim udžbenicima govori o kontekstualnim antonimima, a tako je i sa sinonimima, i jesu li i to “nepravi” sinonimi odnosno antonimi. Tafra smatra da je očito da je riječ o sosirovskoj dihotomiji jezik: govor i da se međuleksemski semantički odnosi trebaju promatrati na dvjema razinama, paradigmatškoj i sintagmatškoj, pa će na sintagmatškoj biti više iznenađujućih primjera, antonima koji nisu usvojeni, već su rezultat mašte pojedinca.

Ona izdvaja primjer kada tvrdi da je Šarić u pravu kad kaže da plamen i led nisu u leksičkom sustavu antonimi u stihu *Ljudski je plamen sanduk pun leda*, već su to Ujevićevi antonimi, no nema razloga takve slučajeve izdvajati u neku posebnu vrstu kao kontekstualne antonime jer su kontekstualni svi čim uđu u upotrebu (Tafra 2008: 8).

Primjeri kontekstualnih Matoševih antonima:

Kroz žile joj pojuri *led* i *vatra*. (Čestitka, SD I: 25)

Probudi se tek predveče, lak i veseo, a iznenadna se već *vijest* preobrazila u *uspomenu*. (Miš, SD I: 54)

Bijaše u isto vrijeme i *dijete* i *starkelja*. (Miš, SD I: 56)

...a oči velike i pritvorene: ne *gledaju*, nego *prodiru*. (Camao, SD I: 117)

Živjeti nije uvijek *ugodno*, ali je uvijek *zanimljivo*. (O tebi i o meni, SD I: 158)

Meni žena nebijaše ni *zabava* ni *ideal*, nego *život*, sav sadržaj života. (Lijepa Jelena, SD I: 174)

Biti rođen *kozer*, to vam je, Gospodine Ministre, veća nesreća no biti rođen *ministar*. (On, SD I: 183)

Čovek sâm najbolje pozna svoju *vrednost*, dok drugi gledaju tek njegove *mane*. (On, SD I: 183)

Ti si preveć *bokčec* za biti preveć *poštenjak*... (Poštenje, SD I: 192)

Vaš broš je iz sekskrajcerbazara, a Vi ste ga mogli dati kojoj *kuharici*, a ne jednoj poviestnoj *plemkinji*. (Poštenje, SD I: 193)

Sjena je *kolijevka*. Sjena je *grob*. (Sjena, SD I: 265)

Ja sam te zvao srećom, ljepotom i ženom, ali mjesto *meda* ostade mi na jeziku pregršt *pepela*. (Sjena, SD I: 265)

9. SPECIFIČNI SLUČAJEVI ANTONIMIJE KOD MATOŠA

Matoševa je izvrsnost na stilskom planu posebice vidljiva u primjerima antonimnih parova koji načinom slaganja odudaraju od očekivanog. Nepotpuni antonimi koji se razlikuju po semantičkim ili stilističkim svojstvima od onih pravih stvaraju iznimno ekspresivna, stilski „jaka mjesta“ u Matoševoj prozi, a ovdje ćemo istaknuti neka od njih.

A s tim ste kapitalom, moj Grofe, mogli postati *slobodan čovjek*... kô ptica. Ovako ostajete vječan papirolizac, *vječan rob*. (Poštenje, SD I: 192)

Iz gorljivog ateizma padaše u katoličko asketstvo, pozdravljajući *Angelus* na koljenima. (Camao, SD I: 119)

Iako bi se očekivalo da će se atributu suprotstaviti atribut, a imenici imenica, u prvoj se navedenoj rečenici dešava suprotno, atributu *slobodan* antonimni je parnjak imenica *rob*, dok je u drugoj rečenici imenici *ateizam* svojevrsni antonim *katolički*.

Igra kontrasta crne boje i svjetla Matošev je čest motiv, a to pokazuju i sljedeći antonimni primjeri.

„...– pa oči, oh, oči, duboke kao pučina, *crne* i zanosne poput ponoćne požude, a *sjajne* i sjetne poput mjesečine!... (Miš, SD I: 58)

U ovom se primjeru umjesto možda očekivane suprotnosti *crn – bijel*, javlja *crn* u značenju „koji je potpuno taman zbog nedostatka izvora svjetlosti“ (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 185), te *sjajan* u značenju „koji sjaji, koji odaje jaku svjetlost, pun svjetlosti, blještav“ (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 1183), te se tako, iako ta dva leksema isprva i ne izgledaju kao antonimi, uspoređujući njihove definicije pokazuje da ih prisustvo odnosno odsustvo svjetla čini kontrastnim pojmovima koje Matoš vrlo vješto koristi. Svjetlo i crna boja motiv su i sljedeće njegove rečenice:

Sjeno, mekano uzglavlje *svjetla*! Sjeno, *crna* posteljo života! (Sjena, SD I: 266)

Nadalje, Matoš ne staje pri suprotstavljanju jednakog broja riječi, već jednom leksemu stvara antonim u čitavoj sintagmi. Tako u sljedećem primjeru u antonimni odnos stavlja leksem *pjetlić* i sintagmu *knedla od djevojčice*, dok pak istovremeno lekseme *unučić* i *pjetlić* tretira kao sinonime.

Ja se nado *unučiću*, a mjesto *pjetlića knedla od djevojčice*. (O tebi i o meni, SD I: 157)

U opozitni odnos smješta i lekseme na temelju njihova drugotnog značenja. U primjeru *Ja tako velik i jak kao slon, a ti tako nježna i otrovna guja...* (Camao, SD I: 131), leksem *jak* dolazi u svom drugotnom značenju „snažan, moćan, pouzdan, otporan“ (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 518), jednako kao i leksem *nježan*, „osjetljiv na utjecaje izvana“ (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 840).

Pojedini su leksemi antonimi samo ako ih se promatra u kakvom zatvorenom sustavu koji čine kao elementi tog sustava. Tako su u sljedećoj Matoševoj rečenici suprotstavljeni leksemi koji se mogu tretirati kao antonimi u skupu od sedam elemenata, sedam kontinenata.

Sit sam *Europe*. Idem u *Afriku*. (Lijepa Jelena, SD I: 181)

Sličan je slučaj i u primjeru *Ja volim sjenu, bliznicu toplog sunca i hladnog mjeseca* (Sjena, SD I: 265). *Sunce* i *mjesec* svojevrsni su antonimi u sustavu nebeskih tijela, a njihov je kontrast još jače izražen atributima *toplo* – *hladno* koji su pak primjer kvalitativnih antonima.

10. ZAKLJUČAK

Antun Gustav Matoš jedno je od najvećih imena hrvatske književnosti uopće. Proučavatelji života i djela ovoga velikog pisca uočili su da njegov stil odiše suprotnostima, negiranjima te opozicijama. Pri tome se nerijetko služio određenom vrstom leksema, antonimima. Iako je takav stil najčešće proučavan u polemikama i kritikama, ovaj rad pokazuje da i njegova pripovjedna proza sadrži nemali broj primjera gdje pomoću antonimije njegove rečenice dobivaju na vrijednosti, ritmizaciji i estetskoj te sadržajnoj funkciji izričaja. Na primjerima rečenica izvađenih iz njegovih triju zbirki pripovjedaka, *Iverje*, *Novo iverje* i *Umorne priče*, analizirale su se definicije antonima, i njihove podjele, te ih se razvrstalo po jednoj odabranoj podjeli. Između jezika se i književnosti kao srednji pojam nalazi stil, te iako je ovo rad posvećen leksičko- semantičkoj analizi, osvrt na stilističku razinu nije se dao zaobići. Velika se većina Matoševih rečenica i dionica teksta u novelama ističe osobitom stilizacijom izraza, zbog čega se na pojedinim mjestima pretapaju granice poetskoga i proznoga izraza. Opisane su, u glavnim crtama, one karakteristike matoševskog stila koje se temelje na suprotnosti, a posebna se pozornost posvetila analizi značenjskih opozita i što se njihovom uporabom postiže. Antonimi podliježu različitim podjelama, na najopćenitijoj razini, po stupnju socijalizacije, oni se dijele na općejezične, kontekstualne te kvaziantonime, s obzirom na strukturu uočavamo one raznokorijenske i istokorijenske, dok se prema naravi značenjske opreke svrstavaju u pet skupina, konverzivni, vektorni, kvalitativni, komplementarni i koordinacijski. Posebno je izdvojen dio o enantioseemiji, pojavi koju neki jezikoslovci ubrajaju u zasebni dio antonima, dok je drugi ne izdvajaju posebno. Do nesloge među proučavateljima jezika dolazi i prilikom definiranja značenjskih odnosa, odnosno što sve pojam antonimije obuhvaća. Ovdje je ona definirana kao opreka značenja u širem smislu, a užem kao jedna od triju različitih vrsta značenjskih opreka, uz komplementarnost i konverziju. Igra riječima bitna je komponenta muzikalnosti Matoševa jezika, a igra suprotnim riječima ono je što njegove rečenice ističe još i više. Značenjski suprotni leksemi u njegovoj pripovjednoj prozi bili su glavno sredstvo i pojačivač kontrasta, a Matoševi individualni antonimi još su više obogatili književni jezik.

11. LITERATURA

- Bagić, Krešimir. *Polemički stil A. G. Matoša*. <http://www.matica.hr/hr/410/>
- Berruto, Gaetano (1994) *Semantika*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Cruse, Alan (1986) *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, Alan (2000) *Meaning in language*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Frangješ, Ivo (1963) *Stil Matoševe novelistike*. Zagreb: JAZU.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002) Uredili: Ranko Matasović, Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.
- Josić, Ljubica (2015) Stil. U: *Leksikon Antuna Gustava Matoša*. Str. 386-389. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Kravar, Zoran i Dubravka Oraić Tolić (1996) *Lirika i proza Antuna Gustava Matoša*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nida, Eugene A. (1975) *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to Semantic Structures*. Paris: Mouton.
- Pranjić, Krunoslav (1985) *Jezik i književno djelo: Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*. Beograd: IGRO Nova Prosveta.
- Pranjić, Krunoslav (1971) *Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze. Poseban otisak iz „Rada“ 361*. Str 29-194. Zagreb: JAZU.
- Pranjić, Krunoslav. (1986) *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Šarić, Ljiljana (2007) *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Škiljan, Dubravko (1985) *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Sabrana djela Antuna Gustava Matoša. Iverje. Novo iverje. Umorne priče (1973). Uredio: Dragutin Tadijanović. Zagreb: JAZU: Liber – Mladost.

Tafra, Branka (2008) Suprotnost u leksičkom sustavu. U *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Knj. 33, Br. 1. Str. 542 – 551.

Trask, Robert Lawrence (2005) *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.

Wiesner, Ljubo (2002) *Studija o A. G. Matošu*. Zagreb: Ceres.

Žeželj Mirko (1970) *Tragajući za Matošem*. Zagreb: Matica hrvatska.

Cilj je ovog rada objasniti značenjski odnos antonimiju i značenjski suprotne lekseme, antonime, te istražiti u kojoj se mjeri takva vrsta leksema javlja u pripovjednoj prozi hrvatskog pisca Antuna Gustava Matoša. Analizira se definicija antonima, njihova najopćenitija razina podjele, strukturna podjela, načini njihove tvorbe, podjela prema naravi značenjske opreke, te antonimija kao arhetipski leksičko-semantički odnos. Predstavljen je rad A. G. Matoša, središnje i najvažnije osobnosti hrvatske moderne i njegov značaj u povijesti književnosti, te je prikazano koliko je izbor određenih jezičnih sredstava u književnom djelu, u ovom slučaju ponajprije izbor antonima, utjecao na stil tog autora. Uz one uobičajene općejezične značenjske opozite, prihvaćene od svih izvornih govornika, Matoš je koristio i stvorio i čitav niz vlastitih, netipičnih antonimnih parova te se prikazuje njihova leksičko-semantička, ali i stilska analiza.

Ključne riječi:

Suprotnost, antonim, antonimija, Matoš, Matošev stil

Key words:

Oposition, antonym, antonymy, Matoš, writing style of Matoš